

2022, Vol. 3(1), 147-167
© The Author(s) 2022
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2022.61
Article type: Dialogues

Received: 04.01.2022
Accepted: 05.01.2022
Published Online: 01.02.2022

Onurcan Yılmaz ve Sinan Alper’le Paradigma ve Disiplinler Üzerinden Bir Ahlak Söyleşi

Onurcan Yılmaz*, Sinan Alper**, Yağmur Nuhurat***

Yağmur Nuhurat ve Kadir Has Üniversitesi Moral Intuitions Laboratory’den Onurcan Yılmaz ve Yaşar Üniversitesi’nden Sinan Alper *Reflektif*’in bu sayısı için bir söyleşi yaptılar. Farklı yaklaşımların benzer soruları nasıl ele aldığını tartışan bu söyleşinin metnini okuyucularımıza sunuyoruz. ****

147

YN: Biz *Reflektif*’in bu sayısını hazırlarken etik ve ahlakın antropolojide nasıl kavramsallaştırıldığından yola çıktık. Çağrıyla da bir miktar oradaki varsayımları özetleyecek biçimde yazdık. Fakat istediğimiz aslında; antropolojinin, siyasetin, hukukun, psikolojinin, felsefenin hatta iktisatın konuyla nasıl ilgilendiklerini temsil eden bir dizi yazı gelmesiydi. Dolayısıyla derginin bütününde farklı farklı yazıları okuyan okuyucular bunları birbirine konuşturma işini kendileri üstlenecekler ve bu farklı alanların, disiplinlerin konuyla nasıl ilgilendiğini yazıları birlikte okuyarak görebilecekler. Fakat bu yuvarlak masadaki şansımız aslında antropolojinin ve psikolojinin yaklaşımlarını ve varsayımlarını birlikte konuşabilmek. Dolayısıyla sözü oradan açmak istiyorum: etik ve ahlak dediğimiz zaman- ki malum bu terimler de farklı alanlar tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanıyor- psikoloji bunun neresinden tutuyor? Nasıl sorular soruyor? Hangi temel varsayımlarla yola çıkıyor?

OY: Biz ahlak psikolojisi alanında çalışırken aslında daha çok felsefedeki kavramsallaştırmayı kullanıyoruz. Orada etik derken, yani ahlak felsefesi derken temelde üç çeşit ahlak alt dalı kastediliyor aslında. Biz ise “gündelik hayatta ahlak” derken, aslında bunlardan sadece bir tanesini kullanıyoruz, o da normatif etik dediğimiz şey.

* Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6094-7162.

** Yaşar Üniversitesi, sinan.alper@yasar.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9051-0690.

*** İstanbul Bilgi Üniversitesi, yagmur.nuhurat@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3663-9274.

**** Söyleşinin kaydı yazıya geçirildikten sonra metin okuma kolaylığı ve ifade açısından düzeltilmiştir.

Etik etostan geliyor, karakter, alışkanlık vesaire anlamlarına geliyor ama bugünkü ahlak felsefesindeki kullanımı daha çok hangi ahlaki davranışın daha doğru, hangilerinin daha yanlış, hangilerinin her kültüre uygulanabilir olup olmadığı gibi daha norm koyucu birtakım ilkelerle alakalı olan kısmı var. Ne bileyim, kendine nasıl davranılmasını istiyorsan karşındakine o şekilde davran. Mesela bu bir normatif etik görüşü ve bir norm koyma iddiasında. Ya da ne bileyim, çok bilinen faydacılık. “*Utilitarianism*” olarak bilinen, ya da sonuççuluk, sonuç odaklılık. İşte çoğunluğun iyiliğine olan davranışın doğru davranış olduğunu söyleyen normatif ahlak görüşü. Ya da Kant’ın çok bilinen deontoloji; görev etiği... Bunlar hep normatif etiklere örnekler. Çünkü bunlar neyin doğru, neyin yanlış olduğuna dair birtakım normlar ileri sürüyorlar. Fakat ahlak felsefesindeki ahlak tanımı bununla sınırlı değil, ahlakın farklı farklı anlamları da var. Örneğin pratik etik denilen bir alan var. Bu alanda daha gündelik hayatta bu normatif ahlak ilkelerinin nasıl çalışıldığı, hangi durumlarda uygulandığı... İşte “ötenazi olmalı mıdır?”, işte “ıdam cezası olmalı mıdır?” gibi soruların tartışıldığı alt alana ... Mesela vejetaryenlik, hayvan hakları, veganlık vesaire bunlar hep ahlaki açıdan bu pratik etik alanında çalışılıyor. Bir de meta-etik denilen bir alan var. Bu alan ise daha saf felsefe alanı. İşte hangi normatif ahlak ilkelerinin mutlak ve nesnel anlamda doğru olabileceği, bunların kaynağının neler olduğu gibi sorulara cevap arayan, yani ahlaka bir kuşbakışı bakış olarak tanımlanabilecek bir alan da var.

Ahlak psikolojisi bugün bunların her birini ampirik olarak çalışıyor. Fakat pek tabii ahlak psikolojisi, psikologların özelinde olan bir alan değil. Bu alanda aslında çoğunlukla deneysel felsefeciler çalışıyor, yani deneysel felsefeciler derken; mesela Joshua Knobe, Yale’de... Ne yapıyor? Felsefe eğitimi almış birisi. Ne yapıyor ama? Deneysel psikolojideki yöntemleri kullanarak felsefedeki kadim tartışmalarla ilgili sıradan insanların ne düşündüğü üzerinden birtakım çıkarımlar yapıyor. Mesela özgür irade ve determinizm tartışması: İnsanlar çoğunlukla özgür iradeye inanıyor mu, inanıyorlarsa bu inancın nedenleri ve sonuçları nelerdir? Yani ne tür psikolojik mekanizmalara sahip olanlar özgür iradeyi benimsiyor? Ya da özgür iradeyi benimsemek bizim pratik hayatımızda ne tür davranışlara neden oluyor? İşte ne bileyim; ahlaki sorumluluk hissi ya da intikamcı cezalandırma... “Hapishanenin görevi rehabilitasyon mudur yoksa cezalandırma mıdır?” gibi pratik hayatta daha önemli hukuki konularla doğrudan alakalı birtakım tartışmalara yol açıyor. Biz psikologların, ahlak psikolojisinde tanımladığımız etik kavramı da aslında bu şekilde. Ahlak dediğimiz şey aslında normatif etik dediğimiz alana karşılık geliyor. Çünkü sıradan insanlar ahlak dediğimizde aslında bunu anlıyorlar. Biz de daha çok sıradan insanların bu konuda ne düşündüğünü anlamaya çalışarak neyin evrensel olduğu, neyin kültürel olarak değiştiği konusunda birtakım çıkarımlarda bulunuyoruz.

SA: Buna ek olarak ahlak psikolojisinde, örneğin, deontolojik mi yoksa faydacı mı bir bakış açısının mı daha doğru olabileceğine dair bir tartışma olmaz. Çünkü ondan ziyade, psikoloji alanından geldiğimiz için, insan zihninin çalışma mekanizması ilgimizi çekiyor. Yani tam olarak hangi durumlarda, hangi durumsal, çevresel faktörlerde veya hangi tarz insanlar, hangi

özelliklere sahip insanlar hangi durumlarda nasıl kararlar alıyorlar ve bunların sonuçları nasıl oluyor? Aslında biraz daha buradan bakıyor ahlak psikolojisi ve belki de diğer bazı disiplinlerden farkı, çok önemli farklarından bir tanesi, bu.

YN: Şimdi bu son söylediğiniz aslında çok antropolojik de bir soru bence. İnsanlar hangi durumlarda nasıl kararlar alıyorlar? Çünkü antropologlar da aslında tam bu soruyu soruyorlar. Neden? Orada varılan kararın ve o kararın iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış, hakkaniyetli ya da değil diye anlaşılmasının tam da o durumla alakalı olduğunu göstermek istiyorlar. O durumu uzun uzadıya anlatmak istiyorlar ki; o durumun aslında ürettiği bir şey olduğu, o durumun beslediği bir şey olduğu ve dolayısıyla o durum değişirse de oradaki karar alma sürecinin de değişebileceğini gösterebilirler. Fakat bununla birlikte; mesela sizden bir örnek dinlesem herhalde böyle bir ortaklık olmasına rağmen yaklaşımda farklılık olduğu da ortaya çıkacak. Mesela siz dediğiniz zaman “hangi durumda nasıl kararlar alıyorlar,” bunun bir örneği ne olabilir psikolojinin çalıştığı?

OY: Mesela insanlar iş birliğine sezgisel olarak mı giriyorlar? Yani otomatik düşünceleri sonucunda iş birliğine mi yatkınlar yoksa daha eforlu düşünceleri mi gerekiyor kendi gruplarıyla iş birliğine girebilmek için? Kendi grubundan olmadığı zaman ne oluyor? Ortamda bir kıtlık olduğunda bu değişiyor mu? Ya da bir terör tehdidi olduğunda değişiyor mu gibi farklı farklı bağlamsal ve bilişsel mekanizmaları aktive ederek, deneysel olarak manipüle ederek birtakım çalışmalar yapıyoruz. Tabii korelasyonel de çalışıyoruz.

Aslında yani psikoloji, antropoloji şeklinde ayırt etmekten ziyade belki orada bir paradigma kavramına vurgu yapmak gerekiyor. Çünkü bizim alanda mesela en baskın paradigma olmaya doğru giden ahlak teorisi *Morality as Cooperation Theory* bir antropolog tarafından ortaya atıldı. Yani Oliver Curry, Oxford’da School of Anthropology’de çalışıyor. Tamamen antropolojik teori aslında ve teorisinin en önemli makalesini *Current Anthropology* dergisinde yayımladı. Kuramın ortaya attığı yedi farklı ahlaki temel var ve “element” diyor onlara, “ahlaki element.” Onlar birleşerek farklı ahlaki moleküller oluşturuyor. İşte ne bileyim kardeşlik gibi. Bunun altmış-yetmiş farklı kültürde evrenselliğini test etti ve etnografi datasını analiz ederek, çok geniş bir datayla kuramın ampirik bir testini yaptı. Ya da Harvard’dan Joseph Henrich... O da antropolog kökenli. Ekonomi, psikoloji, antropoloji gibi farklı alanlardan eğitimleri var tabii ki.

Yani bizim çalıştığımız paradigma, ana akım psikoloji diye de geçiyor farklı kavramsal tartışmalarda. Bu paradigma insanların belli temel, evrensel, bilişsel eğilimleri olduğunu ve bu eğilimlerin de belli sembollerle ya da belli uyaranlarla aktive edilebileceği varsayımı üzerine dayalı. Burada tabii ki kültürel farklılıklar söz konusu. Özellikle o mekanizmayı ne şekilde aktive edeceğimiz söz konusu kültürden çok etkileniyor. Yani siz bir kültürdeki bir insana diyelim önünüzdeki görevi en fazla 10 saniye içerisinde çözün diyorsunuz, başka kültürden bir insana zaman baskısı verdiğinizde daha farklı bir etki yakalayabilirsiniz. Neden? Çünkü o kültürlerden biri zaten ekonomik kriz altında ya da zaten ortam güvensiz olabilir. Yani İskan-

dinavya’da yaptığımız laboratuvar ortamı Türkiye’dekiyle aynı olmayabilir ama bizim oradaki temel varsayımımız deneysel yöntemin belki de en önemli faydası; rassal, seçkisiz atama dediğimiz yöntemi kullandığımızda ve örnekleme yeterince arttırdığımızda, bizim ölçmediğimiz ya da bizim deneyimizi karıştıracak olan birtakım dış etmenlerin -işte kültürel etmenler de buna dahil- iki grup arasında rastgele dağılıyor oluşu. Yani bu karıştırıcı etmenlerin bizim deneysel sonuçlarımıza etki etme ihtimali azalıyor. Tabii bunun belli koşulları var yani bunun azaldığı ve arttığı belli durumlar var. Psikolojinin geçmişinde çok küçük örneklemlerle deneyler yürütüldüğü için böyle bir sıkıntı gerçekleşiyor şu an. Yani ne sıkıntısı bu; replikasyon (yani tekrarlanabilirlik) krizi. Replikasyon krizinin temelinde yatan şey aslında geçmişte yapılan deneylerin bazı sorgulanabilir araştırma pratikleri uygulamış olması. İşte örneklem büyüklüğünün çok küçük olması bunlardan bir tanesi. Ama biz bugün ne yapıyoruz? O deneyleri tekrar yapıyoruz ve hangisi işe yarıyor, hangisi yaramıyor bunları daha net görebiliyoruz... Yani 50 kişiyle yapılan deneyi 1000 kişiyle tekrarlıyoruz. İşte çıkıyor mu çıkmıyor mu? Dolayısıyla bu şekilde bir eleme sürecindeyiz şu an. Yani psikoloji bilimi zaten genç bir bilim. Şu anda da ikinci bir paradigma değişimi yaşanıyor aslında belki öyle söyleyebiliriz. Yöntem değişiyor çünkü.

Peki paradigma nedir? Paradigma Thomas Kuhn’un ortaya attığı bir kavram. Bu kavramda aslında şunu söylüyor: İki farklı paradigmanda çalışıyorsanız aslında birinde sorduğunuz sorular diğerinde anlamını yitiriyor. Mesela eleştirel psikoloji ile ana akım psikolojiyi karşılaştıralım: Eleştirel psikoloji zihinsel bazı temel mekanizmalar olmadığını iddia ediyor. Biz de diyoruz ki: beyin ortak, reseptörler ortak, belli ortaklıklar da var. Neden? Çünkü biz evrimleşmiş bir türüz, her türün evrimleştiği gibi. Yani biyolojik evrimden azat değiliz. Bizim zihinsel birtakım mekanizmalarımız da doğal seçilime tabi olmuş gibi gözüküyor. Tıpkı kültürel memlerimiz de o tür bir mekanizmaya tabi olması gibi. Yani belli fikirlerin daha kolay yayılması gibi, belli zihinsel mekanizmalar da -zekâ gibi mesela, uzamsal zekâ gibi- belli adaptif problemleri çözdüğü için o tür bilişsel mekanizmalara yol açan genetik özelliklerin popülasyonda yayılma ihtimali artış gösterdi. Yani bu tür bir mantık kurduğumuzda belli bir evrensellik iddiasının aslında temeli olduğunu görüyoruz ve o varsayım üzerinden birtakım deneysel çalışmalar yürütüyoruz. Ve o bulguları açıklayacak birtakım kuramlar geliştirmeye çalışıyoruz doğa bilimlerindeki gibi. Mesela işte *Morality as Cooperation Theory* o kuramlardan bir tanesi. Var olan ahlaki çeşitliliği hem açıklamaya yani betimlemeye çalışıyor hem de onun neden ve nasıl olduğunu anlamaya çalışıyor ve bunu yaparken de tabii ki o kültürel farklılıkların, yani moderatör dediğimiz kültürel belirleyicilerin nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışıyor. Tabii ki bunu yaparken farklı yöntemler kullanıyor. Mesela *analogical modeling* dediğimiz yani mesela kimyada belli bulguları ya da ekonomideki oyun kuramsal modelleri alarak bunlar üzerinden bir analogi kuruyor. Darwin’in yaptığı gibi işte: Tarımla yapay seçim yapıyoruz insanlık olarak. Darwin “neden yapay seçim varsa doğal seçim de olmasın?” deyip bir analogi kuruyor. Biz de aslında doğa bilimlerinin temelinde kullanılan bir fenomen saptamak, bir fenomen yakalamak, işte deneyleri yapmamızın sebebi o aslında. İşte o replikasyon krizini çözmeye çalışmamızın sebebi de o. Sonra o fenomenleri anlamlı hale getirecek

ve birbiriyle bağlantılandırarak bir açıklama getirmek ve o açıklamayı sonra matematik kullanarak modellemeye çalışmak ve o modelleme sonucunda da bunu bir kurama dönüştürüp kuramı diğer alternatifleriyle test etmek. Bizim deneysel yöntemi kullanan bilim insanları olarak aslında temelde yapmaya çalıştığımız şey bu. Dolayısıyla eğer zihinde evrensel bir mekanizma olmadığı varsayımıyla ilerliyorsanız eleştirel psikolojide olduğu gibi zaten buradaki sorular oraya uymuyor. Oradaki sorular da buraya uymuyor. Dolayısıyla önce o paradigma kavramının farkına varmak lazım. Çünkü Thomas Kuhn'un da dediği gibi bunlar eş-ölçülemez şeyler. Yani iki farklı paradigmayı aynı terazide ölçemezsiniz, aslında söylediği şey basitçe bu.

YN: Peki şu size nasıl hissettiriyor: Yaptığınız iş, üzerine konuştuğunuz ve düşünce sarf ettiğiniz şeyle ilgili tam da o buluşamamazlık yüzünden, eş-ölçülemezlik yüzünden bambaşka sorular soran, bambaşka çıkarımlar yapan, bambaşka paradigmalardan ilerleyen bambaşka alanlar olma durumu nasıl hissettiriyor size? Çünkü bana çok acayip hissettiriyor ben onu biraz sonra anlatacağım. Size nasıl hissettiriyor merak ettim.

OY: Ben kendi kısa cevabımı vereyim hemen; bir fil metaforu vardır psikolojide. Bir tanesi hortumunu tutar, bir tanesi bacağına tutar “ben fili buldum” der. Ama aslında fil onların birleşiminden oluşur. Burada da aynı şey var. Sosyal bilimlerin geneline baktığımız zaman, örneğin insanların finansal karar vermeleri. İşte bunu modellememize ihtiyacımız var değil mi? Çünkü insan ekonomik davranışları olan bir tür aynı zamanda. Ama insan aynı zamanda sosyal bir tür de ve toplumsal ilişkilerden de etkileniyor. Mesela söylemler, iktidar, güç, bunlardan da etkileniyor insan. Bunu da inceleyen sosyal bilim dalları var aslında: sosyoloji, siyaset bilimi belki. Ama bir yandan da şunun incelenmesine ihtiyaç var: bu sosyallik insan zihninde nasıl temsil ediliyor? Onu inceleyen de biziz işte, psikologlar olarak. Ya da insanlar hangi bilişsel temsille ahlaki yargılarda bulunuyorlar ya da ahlaki yargılarda bulunmalarının bilişsel ve bağlamsal mekanizmaları nelerdir? Şimdi bunu inceleyen psikoloji dışında bir sosyal bilim yok. Ama bunun da incelenmesi gerekiyor. Çünkü o da filin bir kısmı. Beni böyle hissettiriyor; yani sadece psikolojiyle, ya da sadece antropolojiyle bir yere varılabileceği fikri zaten çok eskimiş bir yaklaşım. Bugün zaten ben açıkçası kendimi *cognitive scientist* olarak yani bilişsel bilimci olarak tanımlıyorum. Bir sosyal psikolog ya da bir psikolog olarak değil. Çünkü bu bir interdisipliner alan ve bizim zaten birlikte çalıştığımız insanlar ekonomi, siyaset bilimi, sinirbilim gibi eğitimleri olan insanlar. Bunun da tek bir sebebi var: Gerçeklik tek bir alanın hakimiyetinde olabilecek kadar basit bir şey değil.

YN: Sinan Hocam bir şey eklemek ister mi, yoksa devam edeyim mi?

SA: Öncelikle Onurcan'ın söylediği hemen hemen her şeye katılıyorum. Siz durumsal faktörlerden bahsettiniz. Psikolojide de böyle bir şey var tabii ki, “Belli durumlar” ne uyandırıyor gibi. Ama Onurcan'ın da dediği gibi; durumun etkisinin sınırsız bir boyutta olmadığına dair bir varsa-

yım da var. Bizim hayvan olmaktan gelen belli yatkınlıklarımız var ve o yatkınlıkları tetikleyecek tarzda belli durumlar var. Örneğin; çok acele şekilde bir şeye karar verirken, deontolojik kararlar aldığımız temel bulgulardan biridir. Orada çok acele karar vermeniz gerekiyorken çok faydacı, *utilitarian* bir karar veremezsiniz çünkü o biraz daha hesap kitap yapma işidir ve biraz daha prefrontal korteksi çalıştıran bir şeydir, bu da daha fazla zaman gerektiren bir şeydir. Dolayısıyla zaman baskısı altında yapma ihtimaliniz azalıyor. Dolayısıyla o “hayvanlık” kısmını, biyolojik, evrimsel kısmı biraz daha ön plana çıkartıyor. Şuna katılıyorum tabii ki: Hem bu biyolojik kısım var bizim zihnimizde olan, hem de insan bedeninin dışında, ondan bağımsız gelişen sosyal, kültürel, bağlamsal faktörler var. Ama bunlar birbirinden ayrık boyutlar da değil. Yani “Biz zihni çalışalım, onlar kültürü çalışsın” diyemeyiz, bunlar birbirinden bağımsız değil. Örneğin, kendisi de aslında antropologdur, Joseph Henrich’in ortaya attığı ve kültür ile biyolojinin karşılıklı şekilde birbirini etkilediğine dair yaklaşım psikoloji alanında daha fazla kabul edilmeye başladı. Hem biyoloji kültürü etkiliyor hem de bizim belli yatkınlıklarımız var ve ondan dolayı belli tarzda kültürler üretiyoruz. Ama aynı zamanda ürettiğimiz kültür de bizim biyolojimizi etkiliyor uzun vadede de olsa. Çünkü kültür yoluyla kendimize yeni doğal seçim baskıları yaratıyoruz.

OY: Mesela o İskandinavya’daki örneği verebilirsin. Inuit (Arktik bölgede yaşayan, Eskimo adıyla da bilinen halk) örneği vardı ya.

SA: Evet, Henrich birkaç tane örnek veriyor buna dair. Bir tanesi Onurcan’ın söylediği; “İskandinavlar neden açık tenli ve renkli gözlü olur?” diye sorulduğunda ilk aklınıza gelecek cevap: Çünkü işte güneş yok, soğuk hava... Dolayısıyla açık tenli oluyor insanlar. Halbuki dönüp Inuitlere baktığımızda, çok daha soğuk bir yerde yaşıyor olmalarına rağmen, onların aslında çok koyu tenli, koyu gözlü insanlar olduğunu görüyorsunuz. Bunu da aslında kültürle açıklıyor Henrich ve tabii onun referans verdiği kaynaklar. Çünkü tarımla tanıştıklarında, İskandinavya’daki insanlar balık ve deniz ürünü tüketimini azalttılar. Bu da D vitamini alımlarını azalttı ve bundan dolayı ciddi bir sağlık problemi yaşamaya başladılar, her ne kadar kendileri bunun o zaman farkında olmasa da. Belli bir gende mutasyona sahip olan insanlar bu süreçte daha fazla hayatta kaldı. Ne işe yarayıyordu bu mutasyon? D vitamini eksikliğine karşı toleransı yükseltiyordu ve tesadüfen aynı zamanda açık tenli ve renkli gözlü olmayı da sağlıyordu. Dolayısıyla, insanlar tarıma geçtikleri için İskandinavlar açık tenli ve renkli gözlü. Bu kadar görünür bir fiziksel özelliğin bile kültür sebebiyle değişebileceğine dair başka örnekler de veriyor Henrich kitaplarında. Dolayısıyla, kültür ve biyoloji konusunu daha interaktif, etkileşimli incelemek gerekiyor ki psikolojideki yeni akımlar buna biraz daha açık ve bu tarafa doğru gidiyorlar gibi.

YN: Evet. Demin size sorduğum soruyu ben kendime çok fazla soruyorum, o yüzden size de sordum. Bu ele aldığımız, üzerine düşündüğümüz şeyi başka alanların nasıl düşündüğü sorusunu ve sizi dinledikçe hem çok hoşuma gidiyor hem de birçok şeye şaşıyorum. Çünkü tam

da birimiz filin hortumunu tutuyoruz, öbürümüz bacağı tutuyoruz ve disiplinle de doğrudan bir ilgisi olmayabilir dediğiniz gibi antropolojinin içinden de sizin anlattığınız yaklaşımı besleyen külliyat çıkmış olabilir. Ama mesela benim geldiğim yerden şöyle bir şey söz konusu: Antropolojide, sosyokültürel antropolojide etik-ahlak çok uzun zaman bir araştırma etiği sorusu olarak soruldu. Biz sahada nasıl araştırma yapmalıyız? “Araştırma yaparken yapılması gereken nedir, yapılmaması gereken nedir?” gibi bir soru. Sonrasında, 2000’lerin sonu, 2010 ve devamında aslında “gündelik hayatta etik, müzakere, muhasebe...bunun kendisi mesele edilmesi gereken bir şeydir” diye insanlar yazıp çizmeye başladılar ve çoğu zaman tıptan ve din alanından gelen antropologlar bunu yaptılar. Çünkü zaten kendi çalıştıkları mesele içerisinde bu müzakereleri görüyorlardı. Ama ondan sonra sadece tıpta ya da dinde değil ya da sadece olağanüstü koşullarda değil, tam da olağanın gündeliği içerisinde devam eden muhasebe ve müzakere süreçleri olduğu varsayımıyla ve işte bunun iktidar ilişkileriyle olan bağlantısı, yapılarla olan bağlantısı, normla olan bağlantısı, resmi olanla olmayanın bağlantısı filan gibi birtakım şeyler çıktı ortaya. Şimdi “durum” dediğimiz zaman da mesela farklı tanımlıyoruz bence. Şeyi söyleyeceğim, size örnek vereceğim çünkü çok çarpıcı geliyor. Şimdi benim derste de okuttuğum bir kitap var ismi de Moral Laboratories. Şimdi düşünürseniz sizin yaptığımız işle kulağa benzer bir şey gibi geliyor: Moral Laboratories. Cheryl Mattingly diye bir antropologun kitabı. Kadın bütünüyle farklı bir laboratuvardan bahsediyor. Aslında laboratuvar sözcüğünü farklı kullanıyor. Diyor ki; aslında o gündelik hayatta birçok alan birer laboratuvar bizim için ve onların içerisinde deneyler yapıyoruz. O deneylerden hareketle de iyi hayatı ve kendi ahlaklı kendiliğimizi oluşturmaya çalışıyoruz. Söz ettiği durum... Benim de durumdan kastım mesela şöyle: Amerika’da yoksul siyah ailelere bakıyor; o ailelerin hastalık durumlarında, çocuklarıyla ilişkilenmelerinde, şiddet durumlarında tekrar tekrar... Kilisede, sokakta ve evde ve bu kilise, sokak ve evin de kendi ahlaki evrenlerinin farklılığını buluşturmaya çalışarak, müzakere ederek nasıl devamlı kendilerini ahlaklı birer birey olarak ortaya koymaya çaba sarf ettiklerini anlatıyor. Şimdi böyle bir anlatıda...siyah anne stereotipiyle baş etme, annelik tanımıyla cebelleşme, tıbbın getirdiği biyomedikal etikle ilişkilene, “hasta için doğru olan nedir?” sorusu... ve burada verilen mücadeleleri anlatıyor. Dolayısıyla durum aslında yapısal şeyler oluyor, norm da onu besliyor, sınıf orada çok önemli bağlamı tanımlayan bir şey. Burada biz derinlemesine insanların hayatlarını ve hayatlarından hareketle de iyiyi, haklı olanı, doğru olanı nasıl farklı farklı tanımladıklarının hikayesini dinliyoruz. Burada zihinsel süreçlere ve biraz önce söylediğiniz gibi sosyalliğin zihinde nasıl temsil edildiğine hiç yer yok, öyle bir dil konuşulmuyor, ya da sizin söz ettiğiniz farklı durumları oluşturan uyarılar o kadar spesifik bir şekilde anlatılmıyor. Çok daha, nasıl diyelim, katmanlı, geniş, başka türlü bir bağlam anlatılıyor ve oradan hareketle de bir morality hikayesi dinlemiş oluyoruz. Mesela böyle bir şey söylendiğinde ya da böyle bir etnografi olduğunu şimdi kısacık anlattığımda bu nasıl geliyor sizin kulağınıza?

SA: Benim zihnimde şöyle bir şey uyandı şu an... Eğer yanlış anladıysam düzeltin. Çünkü sizin anlattığınızdan bir şey çıkarsamaya çalıştım. Sanki şöyle bir fark var psikolojinin temel varsayımlarında: Ahlak psikolojisinde veya genel olarak psikolojide durumsal faktörlerin önemi

hiçbir zaman görmezden gelinmez. Ama bir yandan da örtük de olsa, çok üzerinde konuşulmasa da şöyle bir varsayım var: Örneğin bir kişiyi spesifik bir duruma koyduğumuzda, orada onu etkileyen birçok faktör var. Ailesinden gelen baskı, işte devletten, oradan buradan birçok farklı dışsal faktörler olduğunu varsayalım. Eğer biz bu faktörlerle ilgili yeterince bilgi sahibiysek, ahlaki karar alma mekanizmalarını açıklayan mükemmel bir kuramımız varsa -ki şu an için yok diye düşünebiliriz-, bundan çok daha iyi ölçüm araçlarımız varsa, o kişinin genetik özelliklerini de biliyorsak, o kişiyi o duruma koyduğumuzda ne karar alacağını öngörebiliriz. Varsayım bu. Ama sizin anlattığımızda o varsayım yok gibi. Biraz daha her durum kendine özel olarak alınıyor ve daha *descriptive* bir şey aslında. Burada böyle bir şey oldu veya böyle bir şey oluyor gibi. Psikolojideki temel varsayım; biz bunu aslında sadece anlamaya çalışmıyoruz, anlamak sadece ilk adım olabilir belki, esas ondan sonraki nihai amacımız daha o olay olmadan onu öngörebilmek. “O olaya koyduğumuzda o tarz insanlar nasıl karar verir?” gibi. Sanki böyle çok temel bir fark var gibi geldi.

YN: Evet bu bir fark. Ondan sonra da tahmin ediyorsunuz, öngördükten sonra da şekillendirebilmek belki de. Çünkü onu neden öngörelim yoksa?

154

SA: Tabii, sonuçta bir modeliniz var demektir ve o modelde o davranışı nelerin ne yönde etkilediğine dair bir bilginiz var demektir. Dolayısıyla şunu biraz kısım, onu biraz artırırsam ne olacağına dair de bir öngörünüz oluyor otomatikman. Dolayısıyla bir müdahale aracı da tabii kendiliğinden gelmiş oluyor. Ama tabii ideal bir bilimsel modelden bahsediyorum. Pratikte bu kadar pürüzsüz işleyen modelleri keşfetmek çok kolay değil.

YN: Yani o mesela şekillendirme konusu da antropolojide çok zor bir konu. Sahada gördüğünüz ve sorunlu olarak düşünebildiğiniz birtakım pratiklerle nasıl angaje olacaksınız? Hem etik-ahlak antropolojisi için onun dışında bütün aktivist antropolojinin de sorduğu soru bu. Sahada gördüğünüz şey üzerine söz söylemek çünkü bir etik-ahlak dayatması aslında. Başka türlü olması gerektiğini düşündüğünüz için aslında oraya müdahale etmek istiyorsunuz. O dayatmayla araştırmacı nasıl baş edecek? Bazı durumlarda çok daha siyah-beyaz: işte öldürme görüyorsanız, fiziksel şiddet görüyorsanız orada müdahale etmek ya da etmemek ya da o müdahalenin ne olması gerektiğine ilişkin görüş daha siyah-beyaz olabilir. Ama demin anlattığım gibi bir durumsa mesela, bir hasta üzerinde doktor başka bir şey söylüyor, psikiyatrist başka bir şey söylüyor, hemşire başka bir şey söylüyor, anası babası başka bir şey söylüyor ve hepsinin kendisini anlattığı ve konumlandığı bir yol ve patika var. Onlar birbiriyle çarpışıyor. Burada o şekillendirme veya müdahale çok daha zor bir şey olabiliyor. O zaman da çoğu zaman antropolog zaten böyle bir işe girmiyor. Girerse de bu sefer kendisi nereden geldiğinin hesabını vermek zorunda. Kendisi nereden o kaniya vardığının hesabını verirken buluyor kendini.

SA: Bu söylediğiniz bizim psikoloji alanında daha çok yeni yeni gündeme gelmeye başlamış bir şey. Bunun sebeplerinden bir tanesi, zaten gri alanların çok çalışılmıyor olması. Mesela namus

cinayetleri gibi konularda çalışan sosyal psikologlar var ama bu zaten çok tartışmalı bir konu değil. Ama esas bundan daha önemli bir sebep, genel olarak sosyal psikoloji ve doğal olarak ahlak psikolojisi çalışmaları da bu zamana kadar genelde Batılı beyaz nüfus üzerinde yapılan araştırmalardır. Daha yeni yeni bunun eksiklikleri dile getirilmeye başlandı ve aslında çok farklı kültürler olduğu, buralarda çalışılması, buralarda da aynı bulguların replike edilmesi gerekliliği son 4-5 senedir konuşulmaya başlandı. Muhtemelen bundan sonra bu konular biraz daha gündeme gelecektir diye düşünüyorum.

OY: Ben de katılıyorum söylediklerine. Bu sayıda yayımlanacak olan o makalede ahlak psikolojisini tanıttıktan sonra genel eleştirilerimizi sıraladık. Aslında “bu mükemmel bir alan, ana akım psikoloji çok güzel” gibi bir şey değil. Sonuçta bir sosyal bilimden bahsediyoruz. Yani nasıl ki fizikle biyoloji arasında bir fark var; biyoloji ile psikoloji arasında da bir fark var ama biz ne yapıyoruz? O tarafa yakınsamaya çalışıyoruz belli başlı konularda, tabii ki hepsinde değil. Mesela duyum ve algı denilen bir alan var psikolojide. Bu daha nesnel bir şekilde inceleme yapılabilecek bir alan. Onda mesela daha sağlam bulgular var. Ama mesela diğer alanlarda, mesela sosyale doğru kaydıkça işin değişimlenen kısmı çok arttığı için durum zorlaşıyor. Ama insan davranışının bir kısmı da genlerden etkileniyor yani. Bu sonuçta bugün artık reddebileceğimiz bir şey değil. Sadece genlerden etkilenmiyor ama bunu da biliyoruz. Dolayısıyla şimdi genleri ölçemediğimiz noktada, ne bileyim bir şeyin evrimsel adaptasyon olduğunu söyleyebilmek mesela evrimsel biyolojide çok zordur. Onun koşulları vardır. Psikolojide daha kolay kullanıyorlar bu lafları. Yani bunlar hep eleştirilen şeyler. Neden? Çünkü genetik kökenini bilemiyoruz şu an. Teknolojik bir sıkıntı bunu bilememek aslında şu an için. Ama hiçbir zaman bilemeyeceğimiz anlamına gelmiyor.

Mesela ahlakın bir kısmı evrimleşmiştir diye bir önerme ortaya attığımızda artık bunun böyle olduğu herkes tarafından kabul ediliyor bugün. Neden? Çünkü bu diğer hayvanlarda da gözlemleniyor. İnsanın gelişimsel aşamalarında bunun çıkış aşamalarını görebiliyorsunuz. Altı aylık bebeklerde ahlaki iyi ve kötü kavramlarının ayrıştığını görüyoruz, bu kavramları bildiklerine dair ikna edici veriler var. Yani antropolojik bir insan evrenselinden bahsediyoruz. Bunun dışında, ahlak birtakım problemleri çözüyor, yani iş birliğine yol açıyor. Dil gibi aslında, grubun içerisindeki o normu yaratarak grubun hayatta kalma ihtimalini artırıyor ve kişinin sırtını dayayacağı biri var yani güvenebileceği, bu müthiş bir fayda. Bütün bunları düşündüğümüzde böylesi bir eğilimin artık biyolojimizden kaynaklanmıyor oluşu çok mümkün değil, tabii ki o basit düzeydeki ahlaki elementlerden bahsediyoruz. Yani işte ne bileyim; bir adaletsizlik olduğunda bundan otomatik rahatsızlık duyma gibi ahlaki duygulardan bahsediyoruz, faydacılık gibi üst düzey ahlaki yargıların evrimleşmesinden değil. Bugün bunun sadece kültürle açıklanamayacağını biliyoruz; ama sadece biyoloji ile de açıklanamaz, bunu da biliyoruz.

Dolayısıyla bugün içinde bulunduğumuz paradigmanın sınırlılıkların bir kısmı araştırmacıların pratiklerinden kaynaklanıyor -bunu düzeltiyoruz bugün- ama bir kısmı da teknolojiden kaynaklanıyor yani. Genleri bu kadar kolay ölçemiyoruz ama belli davranışları ne

bileyim yüzde seksen varyansla gen açıklıyor. Yani biz oradaki kalan yüzde yirmi varyansla uğraşıyoruz hiç oraları kontrol etmeden, tabii oraları kontrol etmemek de bir sıkıntı bir sürü şey için. Dolayısıyla modellerin biraz yavaş ilerlemesine yol açıyor. Ama bugün yani ne bileyim; makine öğrenmesi olsun, *big data* olsun bunlar böyle devreye girdikçe sosyal bilimlerin genelinde zaten daha hesaplamalı yöntemler kullanılmaya başlandı. Bu zıtlık aslında daha az var bugün. 1990'larda psikolojide sizin en başta söylediğiniz paradigma farklılığı aslında uzun uzun tartışıldı. O zaman da tartışıldı ama bugün artık tartışılmıyor. Ben belki bu zıtlığı çok yakından yaşamış birisiyim psikologlar arasında. Çünkü ben hem İstanbul Üniversitesi'nde hem Boğaziçi Üniversitesi'nde yüksek lisans yaptım sosyal psikolojide. Ama bir tanesi tamamen eleştirel psikoloji üretiyordu, yani yüzde doksan, mesela Sibel Arkonaç vardı orada işte Göklem Tekdemir var, Çağatay Çoker var. Onların bir ekolü var orada ve biz bayağı dil felsefesi falan aldık doktorada. Ama mesela Boğaziçi tırnak içinde pozitivist diye tanımlanan, aslında pozitivist değil de yani hani ana akım diyelim ona... Ana akım psikoloji olarak tanımlanan ve gerçekten deneysel ve ampirik bir şekilde çalışan bir ekoldü ve ben bir tane bile ortak ders almadım bu iki ayrı programda. Yani iki ayrı master yaptım, isimleri aynıydı ama başka hiçbir şeyi ortak değildi. Şimdi bunun bir sebebi var. Çünkü bunlar aslında başka bir şey yani, başka paradigmalar. Biz orada mesela Foucault'cu Söylem Analizi öğrendik. İşte ne bileyim Konuşma Analizi öğrendik, daha çok iletişimde kullanılan yöntemleri öğrendik. Şimdi bunları da öğrendim, diğerini de öğrendim ve sonra bir seçim yaptım. Birini yaparsanız aynı anda öbürünü de yapmak çok kolay değil. Çünkü paradigma farklı, ontolojik ve epistemolojik varsayımları farklı bir kere. Yani baştan felsefi varsayımları farklı. Anti-realistler vardı mesela. Hatta dalga geçiyorlardı, "tık tak tok" başlıklı bir makale yazmışlardı. "Irak'ta savaş oldu, neyin anti-realistliğinden bahsediyorsunuz bakın kapıya vuruyorum ve ses çıkıyor kapı var?" falan diye tartışmalar yapıyorlardı. Yani güzeldi, onları öğrenmek çok heyecan vericiydi entelektüel açıdan ama bizim psikolojiye uyarlanabilecek şeyler değil bence onlar. Yani onlar böyle fazlasıyla eleştirel ama deneysel alana çok fazla entegre edilebilecek şeyler olduğunu düşünmüyorum. Zaten 1990'lara baktığımızda, bu tartışmalar yapılmış. Onları sonradan görüyoruz biz tabii. Bunlar konuşulmuş, sonradan hep terkedilmiş şeyler. Ama oradan tabii ki bir sürü eleştiri bizim alana fayda sağladı. Ne bileyim işte; Richard Shweder mesela bir antropolog. Onun ahlak psikolojisine katkısı çok büyük. Niye çok büyük? Çünkü Batılı -yani Sinan'ın da dediği- o Batılı önyargı, Batılı psikologlardaki o aydınlanma perspektifinden gelen önyargı... Ahlakı sadece adillik ve zarar-bakım ekseninde tanımlama önyargısını kıran kişilerden birisi Richard Shweder'dı ki Jonathan Haidt da Richard Shweder'ın bu fikrini kullanarak Ahlaki Temeller Kuramı'nı ortaya attı. Dolayısıyla yani en başta söylediğim şeye geri döneceğim; paradigma aslında orada belki de önemli olan, bölümden ya da alandan ziyade. Çalıştığımız paradigma bizi birleştiren ya da ayırt eden şey.

YN: Anladım, evet yüzde yüz katılıyorum... İki farklı ekolün buluşmama haline ve aslında birçok zaman kendimizi öğrencilere de bunu anlatmaya çalışırken bulduğumuzu hatırladım.

Öğrenci çünkü genellikle geldiği zaman bizim bölümümüze- ben sosyoloji bölümündeyim- sosyoloji ve psikolojiyi çok benzer şeyler zannediyor, yaklaşımlarını çok benzer zannediyor. Sordukları sorulara cevap aradıkları yerin de çok benzer olduğunu zannediyor. Ondan sonra birdenbire “biri içeri bakıyor, biri dışarı bakıyor”un ne demek olduğunu sert biçimde anlıyorlar ve “bunların çok buluşmadığı noktalar da varmış”ı görüyorlar.

Başka bir şey söyleyeceğim; siz konuşurken arada şey dediniz, “mesela en basit anlamda bir adaletsizlik olduğunda rahatsız olmak” gibi bir şey söylediniz. Oraya bir takıldım. Ben kendi araştırmalarımı kısacık söyleyeyim; ben nerede çalıştım etik-ahlak konularını... İlk futbol üzerinden çalıştım, futbolda *Fair Play* denen bir nosyon var malum, evrensel bir... FIFA'nın 10 tane kuralı var, bunlara uyarmanız adil bir oyun icra etmiş oluyorsunuz ya da izleyici olarak parçası olmuş oluyorsunuz. Benim derdim şeydi: İşte futbolcu, taraftar, hakem, yönetici, gazeteci falan «*fairness*” denen, hakkaniyet denen şeyi *Fair Play*'den mi okuyorlar yoksa başka türlü tanımlama biçimleri de mi var? Elbette başka türlü tanımlama biçimleri olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla bir şeyin adil olup olmadığına asla hızlıca kimse karar veremiyordu. Mesela; bir taraftar başka bir tarafa vurmanın, küfretmenin son derece adil bir şey olduğunu gayet ikna olmuş biçimde anlatabiliyor. Çünkü oradaki adaleti aslında işte öçle beraber kuruyor, intikamla, geçmişle beraber kuruyor... İşte o sırada o maçın kaçmıcı dakikası? Dolayısıyla o dakikada ne adil? İşte hangi stadyumda, hangi hakem yönetiyor falan bütün bunlar genel, o durum ve bağlamın böyle küçük etmenleriyse eğer; bütün bunlar hesaba katılmadan asla mesela sporcunun sahada yaptığı şeyin adil olup olmadığı ya da taraftarın tribünde yaptığı şeyin adil olup olmadığı konuşulamıyordu. Bu beni acayip heyecanlandırdı. Bütün bunların hesaba katılması ve oradan hareketle de bir şeyin haklı ya da haksız, adil ya da değil olarak karşımıza çıkabilmesi alternatif biçimlerde... İlk bakışta son derece yanlış gibi olsa da alternatif biçimlerde hakkaniyet ve adalet kurgulanması... Şimdi siz baktığınız zaman böyle bir şeye, bu tür bir örneğe bunu nasıl görüyorsunuz? Yani o adaletsizlik karşısında rahatsız olamama, böyle patolojik bir şey olarak mı geliyor sizin kulağınıza? Yoksa hani “sorulacak soru şudur” mu diyorsunuz?

SA: Bir psikolog gibi düşündüğümde şu ilgimi çekti anlattığınızda: Mesela insanlara hiç bilmedikleri, nötr, tamamen yabancı gelen futbol oyuncularını arasında gelişen bir olay gösterildiğinde yine benzer şekilde takılıyorlar mı? Yavaşlıyorlar mı, yoksa biraz daha net bir şekilde bu *fair* değil, bu *fair* gibi daha net bir şekilde söyleyip... Çünkü ötekisi belli bir bağlamın içine gömülü. Mesela Onurcan biraz önce Ahlaki Temeller Kuramı'ndan bahsetti. Orada birçok farklı ahlaki temelin, prensibin olduğundan bahsediyor. Mesela adillik bunlardan bir tanesi, en önemlilerinden bir tanesi. Ama aynı zamanda iç gruba sadakat de bir başkası. Şimdi böyle bir durumda o iç gruba sadık olma, yani taraftarı olduğu takıma sadık olma ile adil olma motivasyonları birbiriyle çarpışıyor. Dolayısıyla o durumda bu çarpışan ahlaki temellere göre bir hesap yapmış olabiliyor. Ama bunların ikisi de etkisiz demek değil, ikisi birbirini belli bir noktada iptal ediyor veya etkilerini azaltıyor olabilir. Biraz daha o şeyleri birbirinden izole

ederek nasıl bakarız diye baktığımızda biraz daha sosyal psikolog kafasıyla; hepsinin ayrı ayrı etkilediğini ama belli noktalarda birbirlerinin etkilerini sınırladıkları, çeliştikleri gibi bir sonuca varabiliriz mesela. Bunun gibi bir şey uyandı zihnimde.

YN: Evet, mesela öyle bir şeye bakmadım çünkü insanı tam da söylediğiniz koşullayan etmenlerden izole etmek... Mesela hiç öyle düşünmüyorum ben. Tam da zaten izole edilemeyeceğini ve bütün o özneliğinin içerisinden her şeyini kurduğunu ve bizim için önemli olanın da o özneliği tanımak ve öznel adaletin nasıl kurulduğunu anlamak olduğunu düşünüyorum, merak ediyorum. O yüzden mesela hiç düşünmedim onu izole etmeyi.

OY: Bizde de tam tersi: böyle bir ödünleşim durumuna verdiğimiz cevap çok farklı. Bizde de şöyle bir ödünleşim var yani *trade-off* dediğimiz şey; içsel geçerlilik ile dışsal geçerlilik arasında bir ödünleşim var. Yani biri artınca diğeri otomatikman azalıyor. Nedir bu? İçsel geçerlilik; mesela bir laboratuvar ortamında mekanizmayı doğru bir şekilde aktive edebiliyor musunuz, edemiyor musunuz? Yani başarılı bir şekilde bunu yapabiliyorsanız o niyet ettiğiniz manipülasyonu ya da niyet ettiğiniz ölçümü başarılı bir şekilde yapabiliyorsanız o zaman ölçümün içsel geçerliliği yüksektir. Mesela bunu bir laboratuvar ortamında yaptığımız zaman bunu yükseltiyorsunuz. Çünkü neden? Dışarıda ses yok, her katılımcı aynı koşullarda giriyor deneye. Ama orası yapay bir ortam değil mi? Katılımcıların gerçek hayatlarında çok fazla karşılaşmadıkları ve muhtemelen bir heyecan duyacakları bir yer. O yüzden mesela ilk başlarda ne yapıyoruz? Farklı görevler veriyoruz ki araştırmayla ilgisi olmayan, heyecanı geçsin diye. Şimdi buradaki sıkıntı şu: Bu kadar yapay ortamda dışsal geçerliliği yani genellenebilirliği, yani araştırma bulgularının insanların gerçek hayatlarına uygulanabilirliğini nasıl artırabiliriz? Mesela sosyal psikolojideki o “*bystander*” (seyirci) etkisini düşünelim; sokakta biri bayılıyor yardım eder misin, etmez misin? Şimdi bu ekolojik açıdan daha geçerli bir desen olarak görülebilir ama burada da düşen şey içsel geçerlilik. Neden? Her katılımcı girdiğinde, ortam farklı, korna sesi var, şu var bu var. Yani deneycinin kontrolü dışında gelişen birtakım şeyler var. İşte bu deneycinin ikilemi. Bunun nihai bir çözümü yok, bu bir ikilem. Bunu biz nasıl minimize etmeye çalışıyoruz? Diyoruz ki; önce o mekanizmayı biz güvenli bir şekilde aktive edelim, bundan emin olalım. Yapay bir ortamda. Sonra atıyorum on tane deney yaptık, bir tane etki, fenomen tespit ettik. Bu fenomeni başka ortamlarda da tekrarlayalım, bir kere içsel geçerliliği gösterdikten sonra. Nedir bu başka ortamlar? Farklı kültürlerde tekrarlamak ya da farklı bağlamlarda tekrarlamak. Alan deneylerinde tekrarlamak mesela *field study* denilen şeyler. Yani deney dediğimiz şey bir şeyin başlangıcı veya bitişi değil. Bu bir süreç.

İşte ne bileyim; biz genellikle mesela önce bir korelasyonel çalışma yapıyoruz. Arada doğal bir ilişki var mı? Birinde yüksek olanlar, diğesinde yüksek oluyor mu? Ondan sonra ne yapıyoruz? Burada güvenilir bir etki olduğunu düşünüyorsak bu sefer deneysel çalışmaya başlıyoruz ve kişilik özelliği gibi ölçtüğümüz şeyleri bu sefer deneysel olarak manipüle ediyoruz bir laboratuvar ortamında veya bir *online* ortamda örneklem büyüklüğünü yükselterek.

Ondan sonraki aşamaysa bu dediğim kısım: dışsal geçerliliği göstermek, farklı kültürlerde yapıp bunu etkileyen kültürel değişkenlerini tespit etmek. Kültürlerarası büyük verileri analiz etmek ve onu etkileyen o kültürlerarası, kültüre özgü birtakım faktörleri belirlemek ve ondan sonra insanların daha tanışık olduğu ortamlarda bu etkiyi tekrar yakalamaya çalışmak. Yani bu bir süreç, bizim kullandığımız yaklaşım, sizinkinin tam tersinden ilerliyor. Biz önce bulduğumuz etkinin güvenilir olup olmadığından emin olmak istiyoruz yapaylığı kabul ederek, yani o laboratuvar ortamının yapaylığını. Sonra onu yapay olmayan ortamlarda tekrarlamaya çalışıyoruz.

SA: Yani bir örnek... Mesela verdiğiniz örnekte, mesela ben futbol izlerim ve benim kişisel gözlemim, iyi oynayan bir rakip oyuncuyu, rakip takımı alkışlamak gibi şeyler genelde ortadaki rekabet çok az olduğunda veya karşı takım size fark attıysa ortaya çıkan şeyler. Bu da aslında sosyal psikolojideki birçok bulguyla örtüşen bir şey, ta Muzaffer Şeriflere kadar gidersek. Sınırlı kaynak üzerinde -sınırlı kaynak burada tabii puan kazanmak veya galibiyet- olan rekabet arttıkça düşmanlık artıyor. E tabii ki rekabet arttıkça biyolojik olarak stres artıyor, biraz daha hızlı pompalanıyor kanınız, biraz daha adrenalin yükseliyor ve daha saldırganlaşıyorsunuz. Mesela bu rekabetin bir faktör olduğunu ele alırsak, bir sosyal psikoloji deneyinde muhtemelen rekabet durumu manipüle edilir ve bunun etkisine bakılır; sonra başka faktörler için de benzer manipülasyonlar yapılabilir. Ondan sonra Onurcan'ın da söylediği gibi, bu sefer gerçekten oynanan maçlarda o rekabet seviyesini bir şekilde ölçecek, bir şekilde onu rakamlaştıracak bir şey bulunursa, buna göre o *Fair Play* oranı değişmiş mi gerçekten, o laboratuvardaki bulgular burada da bulunuyor mu gibi sorulara bakılabilir. Doğru olduğu için söylemiyorum ama sadece sosyal psikoloğun zihninin çalışma şekli olarak söylüyorum.

YN: Anladım, anladım. Bundan farklı olarak mesela ben ne yaptım? O rekabetin öyle olduğu ya da olmadığı farklı maçlarla ilgili konuştum, o maçlara gittim, o maçların öncesine gittim. Hani atıyorum, ben sahamı yapalı çok oldu, 2010-2011 sezonuydu işte Bursa maçından önce Beşiktaş'ta ne oluyor, Bursa maçı sırasında Beşiktaş'ta ne oluyor ya da işte hafta arası bir Türkiye Kupası maçında ne oluyor? Taraftar ne yapıyor ne söylüyor? Ya da işte taraftarla konuşuyorsunuz; şunu yapmak, şöyle şöyle şöyle olsa makul bir şey mi bu? "Mübah," "makul" falan farklı kelimeler kullanılıyor mu? Zaten kendisi söylüyor bunu; işte Galatasaray maçıysa ve 85. dakikaysa ve 1-1 ise "evet." Yani zaten onu taraftar veriyor onu oradaki koşullayan şeylerin ne olduğunu.

OY: Bir de belki ayırıştırın şeylerden bir tanesi- biraz böyle şey olacak ama- yani bizim için mesela eğer ormanda bir ağaç düşüyse ve onu tek kişi gördüyse o ağaç düşmemiştir. O konu ile ilgili hiçbir şey söyleyemeyiz. Neden söyleyemeyiz? Neden; bizim mesela...

YN: Ama türcü bir yaklaşım... (gülüyor)

OY: Yani biraz esprisi tabii ki işin de... Özetle bizim çalışma şeklimiz grup çalışması. Bunu zaten yayınlardan herkes fark ediyordur. Bizde mesela tek yazarlı makale nadirdir ve genellikle ampirik olmayan çalışmalarda yapılır bu. Tabii ki yapıyoruz tek yazarlı ama genel olarak yaptığımız şey bir grup çalışması. Çünkü bunun sebeplerinden bir tanesi... Mesela Margaret Mead'in Samoa'daki yaptığı çalışmayı ele alalım. Derek Freeman'ın yaptığı o eleştiriyi düşünelim. Yani orada kitapta anlattığından başka şeyler yapmış Mead. İşte Amerikan Üssü'nde oturmuş, oradan konuşmuş falan yerlilerle. Özetle, biz bir bilim insanının kişisel vicdanına güvenmek zorunda olduğumuz bir iş yapmak istemiyoruz aslında bugün sosyal bilim yaparken. Yani birisi mesela abi ben bunu doğru yaptım, bana güvenin dese ben ona güvenmem. Neden güveneyim? Gördük neden güvenmememiz gerektiğini psikolojideki o yapılan sorgulanabilir araştırma pratiklerinden. Antropolojide de var bir sürü örneği tarihte. Dolayısıyla bizim yaptığımız işi değerlendirilebilir, açık, şeffaf bir şekilde yapmamız gerekiyor. Sizin eleştirel yaklaşımlarda kullandığımız metodoloji de, bizim kullandığımız deneysel yöntemle kolayca uygulanabilir bir şey değil. Çünkü siz özneliği araştırmaya katmaya çalışıyorsunuz ya, biz onu oradan mümkün olduğunca çıkarmaya çalışıyoruz.

YN: Çok farklı yani biz öğrencilerimiz de aynı şeyi sorduğu zaman; hocam ben buna niye inanacağım? Tabii ki de bir argümanı inşa etmek diye bir şey var antropolojide de ama "yani gidiyor Ahmet Efendi ile konuşuyor, Mehmet Efendi de böyle dedi ben şimdi bunları..." Öğrenci hele onun o argümana nasıl ikna olacağını bazen kuramıyor kesinlikle ama itimadımız var. Orada araştırmacının nasıl diyelim... Bilerek mi diyeyim, kasten mi diyeyim bir şeyleri çarpıtmadığına ama özneliğinin de yüzde yüz orada olduğuna zaten o yüzden hani... ben de bu sayıya reflections kısmına bir şey yazdım. Tam da o yüzden antropolojide düşünümsel dönüş çok önemli olmuş yetmişlerde ve yetmemiş de yani. Biz özneliğimizi hesaba katacağız, bunun hesabını vereceğiz ama ne anlama geliyor bu? Saha çok hiyerarşik bir yer, saha çok dengesiz, çok eşitsiz bir yer. Biz özneliğimizle giriyoruz, veri bizden geçiyor. Antropologun verisi antropologdan geçiyor, başka bir yolu yok bunun. Benden geçtiği zaman öznel olmasının bir imkânı yok. O zaman geçtiği öznenin kim olduğunu anlatmak zorundayım. Ama bunu anlatmak da yeterli değil. Çünkü bu benden geçti ama bu ne anlama geliyor, sahada bu ne anlama geldi? Onu da anlatmak zorundayım. Bütün bunlarla birlikte o ikna edicilik aslında belki bir parça yükseliyor, ya da okuyucu bir parça daha sahanın nasıl bir şey olduğunu etrafıca anlayabiliyor.

OY: Bir de bence orada da doğal seçim devreye giriyor. Öğrencilerin zihninin çalışma şekli de aslında değişiyor. Mesela o hani modernist pratikler, modernist düşünme şekli, özgür düşünme şekli tırnak içinde... Bunlar bugünün tarihsel insan figürüne baktığımız zaman; bunlar çok daha fazla genele yayılmış vaziyette. O yüzden belki de deneysel olmayan alanlar giderek popüleritesini yitiriyor sosyal bilimlerde. Yani sosyal bilimlerde çok fazla öğrenci alan bölümlere bakalım; onların hepsi bir şekilde o deneysel atılımı yapmış bölümler: psikoloji, ekonomi... Onlar aslında daha çok öğrenci çeken bölümler bugün. Diğer ampirik olmayan ya da çok

fazla öznelliğe vurgu yapan yaklaşımlar giderek etkisini yitiriyor. Yurtdışında böyle değil bu arada, Türkiye için konuşuyorum. Çünkü yurtdışındaki antropoloji bölümlerine baktığımızda mesela; kesinlikle orada çalışan bir evrimsel antropolog, deneysel yöntem kullanan birilerini görüyoruz zaten. Benjamin Grant Purzycki var Max Planck Enstitü'sünde. O mesela bir antropolog ve ben bizzat takip ediyorum onun bütün yayınlarını. Çünkü benle aynı şeyi yapıyor aslında. Benim yapmak istediğim ama teknik imkânlarla yapamadığım; işte katılımcı gözlemci çalışmalar ya da avcı toplayıcı toplumlara gidip ekonomik oyun oynatma gibi dış geçerlilikle ilgili alan deneyleri. Dolayısıyla ahlak psikolojisi için antropoloji vazgeçilmez bir şey. Hani keşke biz de yapabilesek o deneyleri ama yapanları takip ediyoruz biz de, onlar da bizi takip ediyor. Dolayısıyla Türkiye'de belki de o deneysel alana kayma dönüşümünün olmaması öğrencileri değiştiren şey oldu yani. Bölümler de değişmedi Türkiye'de.

YN: Biz bir taraftan da diretiyoruz ama yani. İşte bütün o pozitivizmi ve hesap kitap ölçme biçme şeylerini reddetmede de epey diretiyoruz yani.

OY: Biz pozitivist de değiliz ama. Çok garip bir şey. Ana akım psikologlar olarak sürekli pozitivist olduğumuzu duyuyorum eleştirel psikologlardan. Suçlamak diyeyim artık ona, suçlama oldu artık. Aslında pozitivism bir bilim felsefesi, bir mantık. Yani 1920'lerde mantıkçı pozitivistler ortaya çıktığında onlar tümevarım yöntemini önerdiler ve bin tane beyaz kuğu gördüysen bütün kuğuların beyaz olduğunu iddia edebilirsin dediler bunlar. Carnap mesela onların örneği. Ama sonra Karl Popper dedi ki; bunu yapamazsın, “burada mantıksal bir sorun” var yani. Çünkü evrenin tamamını test edemezsin tek tek. Ancak tek bir zıt bulgu bulursan, bu önermeni yanlışlayabilirsin dedi ve bunu yaparken aslında psikolojiyi de sosyolojiyi de kullandı. Freud'u, Adler'i ve Marx'ı aldı. Üç tane kuram tırnak içinde. Meta kuram diyelim onlara, her şeyi açıklama gayesinde çünkü bunlar ve bir kuram her şeyi açıkladığını iddia ediyorsa aslında hiçbir şeyi açıklamıyordur. Bu üçünü aldı ve bunu Einstein'ın görelilik kuramıyla karşılaştırdı ve dedi ki; “bunların arasında bariz bir fark var.” Bunların hepsi kendisine teori diyor, kuram diyor yani Türkçe ifadesiyle. Ama bunların bir tanesi önerme ortaya atarken yanlışlanabilir, ilkesel olarak yani potansiyel olarak yanlışlanabilir önermeler ortaya atıyor. Nasıl? Mesela yarın Kadıköy'de 2 ila 4 arasında yağmur yağacak. Bu yanlışlanabilir bir önerme. Çünkü yarın 4'ten sonra Kadıköy'de yağmur yağmazsa ben bu önermeyi yanlışlayabilirim. Ama Freud, Adler ve Marx nasıl bir önerme ortaya atıyor? Yağmur yağacak. Aradaki farkı görebiliyor musunuz? “Yağmur yağacak” önermesi bir gün mutlaka doğrulanacak, bir şekilde doğrulanacak bu. Çünkü spesifik hiçbir bilgi vermiyorsun yanlışlayabilecek koşula dair. Bu mantıksal bir hata aslında ve Popper bunu üç tane bilim yaptığını iddia eden filozofa bakarak tespit ediyor ve yanlışlanabilirlik ilkesini ileri sürüyor bilim ve bilim olmayı birbirinden ayırt etmek için. Bugün tabii ki bilim felsefesi çok ilerledi. Bugün Popper orijinal haliyle belki çok benimsenmiyor bilim felsefecileri arasında. Bizim ne yaptığımıza bakarsanız ama bugün bilim insanları olarak; Popper'in söylediği şeyi çok fazla terk etmedik biz. En azından hipotez üre-

tirken bu çok önemli bir kriter bizim için hala. Çünkü öbür türlü bizim bunu bilim olmayan şeyden ayırt etmemiz mümkün değil. Yani astrolojinin de birtakım önermeleri var değil mi? Ne bileyim gündelik bilgiden çıkan bazı bilgiler, ne bileyim işte tırnak içinde kocakarı ilacı denir, gündelik bilgiden çıkar bunlar. Bilimsel bilgi de öyle bir bilgidir yani bunların birbirlerine kendiliğinden üstünlüğü yoktur. “Mutlak anlamda bilimsel bilgi diğerlerine göre üstündür” diye evrensel bir kaide yok. Peki neden üstün olduğunu düşünüyoruz ve hayatımızı bu uğraşla geçiriyoruz? Çünkü işe yarıyor. Yani defalarca... Çocuklar ölmüyor mesela, çünkü aşılar var. Ne bileyim işte çocuk felci diye bir hastalık yok bugün. Niye? Çünkü aşı işe yarıyor, biliyoruz bunu. Bu yöntem işe yarıyor. Biz de diyoruz ki; bu yöntemi insan bilimlerine de uygulayabiliriz. Yani mümkün olduğu kadar tabii ki.

YN: Biz mesela tıp antropolojisinde “bu işe yarıyor”u da konuşuyoruz bir taraftan. Yani işte tam da dediğiniz yerden ortaya çıkıp, şey deyip: “biomedicine is ethnomedicine” yani biomedicine bir tarafta, ethnomedicine diğer tarafta diye düşünmeyip biomedicine de aslında kendi doğruları ve kendi söylemi olan bir çeşit ethnomedicine ve her zaman da işe yaramıyor diye anlatıyorlar mesela. Çünkü ne bileyim; bir kitap vardır çok okutulur: Laoslu bir aile Kaliforniya’ya taşınıyorlar. Hmong etnisitesinden... Çocuk epileptik, fakat ailede epilepsi diye bir mefhum yok. Onlar diyor ki işte ruh seni ele geçiriyor ve sen düşüyorsun ve bu böyle çok kutsal, çok spiritüel bir kıdem aslında. Dolayısıyla bütün o işte bilimsel şey reddediliyor. Dolayısıyla bizim işimiz biri ya da öbürünü seçmek gibi değil de tam da o işe yarama şeyini de sorgulamış oluyoruz. İşe yaraması aslında elindeki o otorite işe yaradığı için mi, kendisini bir söylem olarak yerleşirmesindeki bütün tarihsel süreçlerle beraber ayrıcalıklı konumuyla mı ilgili falan diye konuşmak mümkün.

OY: Onunla ilgili çok kısa şunu eklemek istiyorum: bugün *metascience* denilen bir alan var. Tabii ki biz de buna kafa yoruyoruz. Yani bilim nasıl yapılmalı, nasıl yapılmamalı... Belli alanlarda belli kötü pratikler ortaya çıkmış olabilir. Ama bizim işe yarıyor dediğimiz şey aslında yöntemin kendisi. Yani yöntemi düzgün bir şekilde uyguladığınızda işe yarıyor, ama ne zaman işe yaramıyor? Siz işte yayın baskısıyla böyle 30 kişiden veri toplayıp, onu dergiye göndermeye kalkarsanız, *p-hacking* yani *p* korsanlığı, yapmaya çalışırsanız veri analizini istatistiksel açıdan anlamlı hale getirmek için, ne bileyim dergi editörleri olarak pozitif bulguları, yani istatistiksel açıdan anlamlı bulguları yayımlama eğilimi gösterirseniz olmaz o zaman. Amerika’daki *tenure*, yani kadro sistemi de buna yol açıyor, insanlar çok hızlı bir şekilde üst düzey yayımlar yapmak zorunda ABD’de, sistem onları buna itiyor. Şimdi bu sistem değişiyor. Aynı şey kanser araştırmalarında da var mesela, aynı şey tıp paradigmasında da var. Yani ne bileyim aynı şey doktorların Bayesian, yani Bayesçi mantık bilmemesinde de var. Yani anlatabiliyor muyum? Onların eğitimi aslında olasılıksal düşünmeye dayalı olması gerekirken -çünkü bir şeyi teşhis ediyorlar ve özne bir olasılık atıyorlar- bu aslında Bayesçi düşünme şekli ama çoğu bu mantığa dair bir şey bilmiyor. Yani aslında yaptıkları şey bir *prior probability*, *önsel olasılık* belirlemek ve onu o testin sonucuna göre revize etmek, Bayesian bir *updating* yapması gerekiyor yani

olasılık hesabında. Ama bunlara dair hiçbir şey yok tıp eğitiminde. Şimdi bunlar alana özgü bazı sıkıntılar ama benim aslen işe yarıyor dediğim şey o yöntemin kendisi. Bunu tabii ki ne bileyim; sosyolojik bir perspektiften tartışmak gerekiyor zaten. İşte o da bilimin sermayeyle ilişkisi. Ne bileyim 1920'lerdeki Almanya'daki bilimi yapmıyoruz biz mesela şu an. Bizim bugün fonlanmamız gerekiyor, fonlara başvuru yapıyoruz. Neden? Fonlanmamız gerekiyor ki; kendi öğrencimizi alabilelim, laboratuvarı para verebilelim, kendi verimizi toplayabilelim. Bunlar sorgulanabilir şeyler tabii ki. Bugünün ekonomi-politiği ile de alakalı bir şey. Yani bilim bundan bağımsız bir şey değil kuşkusuz. Bunun da farkında olarak bu işi yapmak gerekiyor. Hipotez geliştirmek yansız bir şey değil, bu da yanlış olabilir. Ama biz şuna güveniyoruz; data yanlış olmadığı sürece bir sorun yok. Datayı düzgünce topluyorsanız, düzgünce o yöntemin gerekliliklerini yerine getirebiliyorsanız ve gerçekten o hak ettiği kaynağı ona ayırıyorsanız zaten onun sonucuna güveniyorsunuz. Sorun şeyden çıkıyor; bunu yapmayanlar var. Çünkü neden? Bir sürü sebebi var kadro sistemi gibi, buna tekrar girmeye gerek yok, ama akademik ortam çok hızlı bir şekilde düzeliyor açık bilim devrimi sayesinde.

SA: Burada insanların -yanlış anlamadıysam- Onurcan'ın zaten "işe yarıyor"dan kastı, çalışıyor olması. Yani işe yarıyor olması olumlu bir sonuç, insanlığın esenliğini artırıyor anlamında bir şey değil. "Böyle yaparsam şöyle olacak" diyorsunuz ve gerçekten öyle oluyor. Dolayısıyla biraz işte temel farklılıklardan biri de bu.

YN: Ben son bir şey sormak istiyorum. Orada da kendi yaptığım bir araştırmayı şöyle bir atacağım ortaya. Çünkü bu nasıl geliyor kulağınıza diye merak ediyorum çünkü. Futbol çalıştıktan sonra trafik üzerine çalıştım. Trafikte insanların haklı olana nasıl karar verdikleri, nasıl düşündükleri... onu bitirdim, kapattım. Şimdi intihal ve sahtecilik üzerine çalışıyorum. Burada da aslında kendi deneyimimden yola çıkarak birtakım sorular sordum. Malum üniversitede ders veriyoruz, öğrencilerimiz çoğu zaman kendi yazmadıkları ödevlerin altına kendi imzalarını atıp, karşımıza getiriyorlar. Bunun bende yarattığı inanılmaz bir isyan duygusuyla baş etmek zorundayım. Bu beni çok zorluyor, yani çok kandırılmış hissediyorum. İçimde hiç hoşuma gitmeyen duygular kabarıyor ve şuna karar verdim: nasıl taraftarı anlamaya çalıştıysam ve emniyet şeridinden giden işte ne bileyim, "trafiği katleden" minibüsçü falan. Bunları nasıl anlamaya çalıştıysam bunları da merak ediyorum. Öğrenci eğitimle nasıl ilişkililiyor? Akademiyle nasıl ilişkililiyor? Özel üniversitede okumayla nasıl ilişkililiyor ki, bunu son derece olağan bir şekilde yapabiliyor. Öte taraftan yazan kişi de çok merak uyandırıcı bir kategori aslında. Çünkü onlar da başkalarına ödev yazarak dolayısıyla bu sistemin devam etmesini sağlayarak geçiniyorlar ya da eğleniyorlar. Sadece geçinmek de değil, şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar. Dediğim gibi ben burada sahamı bitirdim ve sonuç olarak bunun böyle daha büyük bir adalet-adaletsizlik, sistem, Türkiye, Türkiye'de eğitim ile ilgili görüşlerin, anlayışların içine gömülü olduğunu söyleyeceğim buradaki davranışların ve çıkarımların. Bir de tabii kültürel sermayeyle nasıl ilişkilendiklerini düşünmek zorundayım. Çünkü kültürel sermaye akademikle

ilişkinin kuvvetli ya da zayıf olması buradaki icraatların nasıl değerlendirildiğine bence yön veriyor, etkiliyor. Böyle şeyler düşünüyorum, bunlarla ilgili bir şeyler yazmaya çalışıyorum. Mesela bu nasıl geliyor kulağımıza, siz sormak isteseniz, siz çalışmak isteseniz nasıl çalıştınız?

OY: Sosyal psikoloji kitabında klasik bir deney var bununla ilgili, bilişsel çelişki. Yani mesela bilişsel çelişki nedir? İnsanların bilişleriyle davranışları tutarsız olduğunda ya davranışını değiştirecek ya da bilişini değiştirecek çelişkinin yarattığı psikolojik baskının sonucunda. Mesela sigara zararlıdır, bunu biliyorsun. Davranışın ne? Sigara içmek. Sigara içmeyi bırakırsan sorun yok, bilişsel çelişki çözülüyor. Ama insanlar genellikle sigarayı bırakmıyorlar. Ne yapıyorlar? Bilişlerini değiştiriyor. Diyorlar ki; “sigara o kadar da zararlı değil, zaten her yerden duman çıkıyor, zehirleniyoruz.” “Ya işte ne yapacaksın, iskeletin yakışıklı mı olsun?” Ya da ne bileyim; “benim 14 yaşından beri içen bir tanıdığım var, hiçbir şey olmadı” gibi yanlı bilişler üretiyorlar kendilerine bilişsel açıdan rahat olabilmek için.

Kopya meselesinde de şöyle bir şey var: “Kopya çekmek ahlaksızlıktır” dediğinizde ve kopya çeken ya da geçmişte kopya çekmiş bir öğrenci varsa burada bir bilişsel çelişki yaratıyor. Bunu nasıl ortadan kaldıracakız? Ya da mesela o öğrenci bunu nasıl gerekçelendiriyor kendine? Araştırmalar şunu gösteriyor: Eğer geçmişte kopya çekmişse ona bunu sorduğunda kopya daha izin verilebilir bir şeymiş gibi yaklaşıyor buna. Ama mesela hiç kopya çekmediyse hayatında yani o zaman bilişsel çelişki yaşamasına da gerek yok. “Kopya çok kötü bir şeydir” diyor. Yani insanların kopyaya dair ahlaki yargılarını etkileyen şey; geçmişte kopya çekip çekmemesi, bu bir faktör burada. Ya da bir göz figürü koyduğunuzda duvara, o sizi izlediğinde, ya da bir tanrı sizi izlediğinde -yani deneyde böyle bir manipülasyon yaptığımızda- insanlarda itibarla ilgili kaygılar aktive oluyor. Ne bileyim; “*God is watching you*”, “*Big brother is watching you*” gibi bir mekanizma aktive oluyor. Ben mesela kopya çeken bir öğrenci gördüğümde tahtaya “*A call to honesty*” gibi bir şey yazarım. Ya da mesela MIT’de dürüstlikle ilgili bir *code*, prensip okutuyorlar öğrencilere, ama öyle resmi bir *code* da yok aslında. Onu uydurmuşlar. Ben mesela böyle şeyler yapıyorum bazen. Etkili de oluyor. Dolayısıyla biz böyle etkiler yakalamaya çalışıyoruz gözlem yaparken çevremizde ve sonra bu gözlemleri test etmeye çalışıyoruz.

SA: Evet, bu söylediğine “*honor pledge*” falan diyorlar; yurtdışındaki üniversitelerde çok var, kullanıyorlar. Burada aslında Onurcan’ın dediği gibi, biz kendimizi ve bizimle alakalı ve bizim sevdiğimiz insanları olumlu görme eğilimindeyiz her zaman. Çünkü olumsuz görmek kötü bir şey. Çok olumsuz görüyorsanız zaten depresyondasınız demektir örneğin. Dolayısıyla bunu bir şekilde meşrulaştıracak şeyler uydurmak zorunda kalabiliyoruz. Oradaki öğrenci davranışını değiştiremiyor. Çünkü kopya çekmeden veya başkasına yazdırmadan o dersi geçemeyecek. Dolayısıyla davranışını değiştiremez. Peki ne yapıyor? Düşüncelerini o davranışa uyacak şekilde değiştiriyor. Mesela siz anlatınca benim aklım niye oraya gitti bilmiyorum ama örneğin *La Casa de Papel*’de bütün karakterler hırsız değil mi aslında, bayağı hırsızlar. Ama izleyen

kimse keşke yakalansalar diye izlemiyor, herkes onların tarafında. Çünkü onlar çok olumlu resmediliyor. Halbuki yaptıkları şeyin çok fazla olumsuz etkisi de var diğer insanlar üzerinde. Örneğin İspanya ekonomisini çökertiyorsanız; bu milyonlarca insanı çok ciddi bir dezavantaja uğrattırıyor. Ama kasıtlı olarak o kısma odaklanılmıyor, o olumlu imajı koruması için. Dolayısıyla insanların kendilerine anlatabildikleri hikayeler önemli. Yaptıkları şeyin olası sonuçları; yani ben sadece bu dersi geçmiyorum... Örneğin, kopya çeken bir öğrenci bunun diğer öğrencilerin başarısını, sınıftaki sıralamalarını, mezuniyetten sonra girecekleri işleri nasıl etkilediğini düşünmemeye çalışıyor. Bizim düşünme şeklimizi fark ettiyseniz, yine olayı parçalara, yani değişkenlere ayırıp, “neyi manipüle edersek ne olur?” u düşünmeye başladık. Biraz buna örnek olmuş oldu bu konuşma aslında.

YN: Evet. İşte ben de tam anlatı kuruyorlar dediniz ya, o anlatıları analiz etmeye çalışıyorum. Çünkü o anlatılar çoğu zaman kendi içinde çelişkiler barındırıyor. Yani mesela diyor ki yazan birisi: “ben böyle bir sistemin parçası olmak istemezdim; ama bu şekilde aslında evde başka bir gelirimiz yok. Bu şekilde ben ev geçindiriyorum.” Ne bileyim başka bir sürü şeyler kurabiliyor. Ama o meşrulaştırma da mesela orada bitmiyor. “Bu yüzden yapıyoruz, meşrulaştırdım ve rahatım” ile asla bitmiyor. Geri dönüyor; “ya keşke böyle olmasaydı”ya dönüyor. “Şöyle şöyle olursa artık yapmam” a dönüyor. Ama ondan sonra mesela üç gün sonra bu da oldu, “ben size yapmam dedim ama böyle bir şey oldu ben yine yaptım” falan. O zaman niye yaptığını kurmaya çalışıyor ya da “karşımdakinin iyi bir insan olduğunu bilirim yaparım” diyor. “Ama ben şimdi acaba kendimi mi kandırıyorum?” diyor; tam da söylediğiniz çelişkiyi yaşıyor olduğunun ve onu müzakere ettiğinin farkında olduğu için falan. Tam da o yüzden şey söylemeye çalışıyoruz -işte çağrıda da onu yazmaya çalıştık- bu müzakere dediğimiz şey çelişkilerle ve muğlaklıklarla dolu bir şey ve hiçbir zaman aslında çözümlemiyoruz son yargının ne olması gerektiğini. Bu böyle dinamik bir şey olarak kalıyor.

OY: Bir de belki şunu eklemek gerekebilir: Bu eleştirel yaklaşımlardan ana akıma yapılan bence haksız eleştirilerden bir tanesi de bu. Yani bizim böyle sanki sadece anket gibi, belli sorularla araştırma yaptığımız üzerine bir algı var. Ama şimdi mesela bir öğrenci Ahlaki Temeller Kuramı’nı okuyor, ama sadece onu okuyorsa onun geçmişini bilmiyor. Yani mesela sizin bugün kullandığınız araştırma yöntemleri aslında bizim ahlak psikolojisinin doğuşunda da kullanıldı. Yani Lawrence Kohlberg; ahlak psikolojisini kuran insanlardan birisi. Onun yaptığı mülakatlar tamamen insanların ahlaki kararlarını nasıl gerekçelendirdiğini öğrenmek üzerine gerçekleştirildi. Elli yıl paradigmayı hakimiyeti altında tutmuş birisi Kohlberg ve yaptığı tüm araştırmalarda bir ahlaki ikilem var işte karın hasta ilaç çok pahalı eczacı da vermiyor sana ilacı, çalar mısın, çalmaz mısın?” diyor katılımcıya. Bu Heinz İkilemi olarak bilinen çok meşhur bir ahlaki senaryo örneği; burada insanların çalma veya çalmama davranışlarına odaklanmıyor aslında Kohlberg. Bunları nasıl gerekçelendirdiğine, meşrulaştırdığına, bunlara nasıl gerekçe ürettiğine bakıyor. Bunu evrensel bir ahlaka referans vererek mi anlatıyor, yoksa sosyal bir uzlaşım, sosyal bir *convention*’a mı referans veriyor, ya da hiç ahlakla ilgili olmayan

bir şeye mi? Ceza görmemek gibi. Sonrasında Haidt'ın yaptığı çalışmalar da yine bu tür gerekçelendirmeler üzerine; Julia ve Mark senaryosu var mesela meşhur. Bunda da işte bir ensest senaryosu var. Burada hiçbir fiziksel ve psikolojik zarar olmadığı vurgulanıyor katılımcıya ensest olmasına rağmen. Ama burada “sizce yanlış mı doğru mu, nasıl düşünüyorsunuz?” dendiği zaman; görüyor ki Haidt ve arkadaşları, insanların çoğu otomatikman “yanlış” deme eğilimi gösteriyor ve ancak “neden?” diye sorulduğunda analitik düşünceyi çalıştırmaya başlıyorlar. Yani eleştirel yaklaşımlarda kullanılan bu yöntemler aslında bizim alanda da kullanıldı ama genelde kuramların başlarında bir genel bilgi, bir betimleme yapma amacıyla kullanıldı. Ondan sonra oradaki bilgi kullanılarak daha fazla insana, objektif bir şekilde uygulanabilecek araçlar geliştirilmeye çalışıldı. Ahlaki Temeller Ölçeği mesela, onun arkasında yatan kuramsal kısım demin anlattığım ahlaki ikilem çalışmalarından geliyor tabii ki. O senaryo çalışmalarından geliyor.

SA: Son bir şey söyleyeyim: Bu söylediğiniz aslında bir yandan bizim en başta sosyal psikolojik perspektiften vurgulamaya çalıştığımız şeye de örnek gibi. Yani insanlar mesela adaletsiz bir şey yapabilirler, yapıyorlar arada. Kopya çekmek gibi ya da birine yazdırmak gibi. Ama kopya çeken insan da aslında kopya çekiyor olmasından bir noktada rahatsız. Yani rahatsız olduğunu nereden anlıyoruz? Bunu açıklamaya çalışıyor kendisine sürekli. Öteki türlü “normal” deyip geçer. Adaletsizliğin otomatik olarak içimizde bir şeyleri dürtmesi ve bizi rahatsız etmesi gibi şeyler sosyal psikolojinin ilgi alanına giriyor. Tabii ki siz o dürtüleri bastırabilirsiniz ama içeride mutlaka sizi rahatsız ediyor.

YN: Aslında tam onu düşünüyorum. Çünkü bende şu da çok oldu, tam da bununla ilgili bir şey yazdım bu sayıya, bazı konuştuğum insanlar bunu o kadar olağan bir şey olarak görüyor ki. Onun içinden çıkmaya çalışıyorum aslında. O olağanlığı ancak ben mesele ettiğim zaman bozuldu mesela bazı konuştuğum insanlarda. Yani gerçekten bu ödev alma-satma işi o kadar yerleşmiş ki. “Bunu anlatıyor olmak, bu size nasıl hissettiriyor?” dediğimde ya da “bununla ilgili herhangi bir çekince duyuyor musunuz?” dediğimde böyle bir uyanma veya doğrudan “hayır” deme de oldu. Buradan hareketle başka bir etik sorusu sormaya çalıştım ben de. Benim sorumluluğum ne? Eğer onları yaptıkları şeyle ilgili etik muhasebeye iten kişi bensem araştırmacı olarak, bu benim sorumluluğumla ilgili ne söylüyor gibi bir soru üzerinden düşünmeye çalıştım. Yani o içerideki rahatsızlığın da böyle herkeste aynı biçimde tezahür ettiğine de emin olamıyorum.

OY: Bu benim de aslında çok problem edip derslerimde konuştuğum bir şeydi ve en son çözüm olarak ben şunu yapıyorum artık bütün derslerimde: Bir tane A4 kağıdına kendi el yazısıyla not alıp gelebiliyor öğrenciler sınavlara, ama fotokopi yasak. Çünkü ben kopyayla uğraşmak istemiyorum. Ama Türkiye’de kültürel bir norm oluştu. Belki de sizin sorunuzun cevabı bu: Neden bu kadar insan Türkiye’de rahatça kopya çekmeye kalkıyor? Burada kesinlikle bir

kültürel norm farklılığı var. Biz batı-odaklı olduğumuz için; batıda bunlar ayıplanan şeyler hani ortada olduğu zaman. Bizde kimse bundan çekinmiyor, neden? Çünkü en yukarisından, en aşığına kadar bunlar oluyor zaten... Kopya çekmek nedir özünde? Bir hırsızlıktır, aldatmadır, bir adalet ihlalidir değil mi? Sınıftaki o eşitliği; yani sonuçta orada bir yarışma var, öğrenciler arasında bir ortalama yarışması var diyelim orada. Diğer arkadaşının hakkını gasp ediyorsun aslında kopya çekerken. Ama başka bir ahlaki ilke daha devreye giriyor bazen: Diyelim ki yakın bir arkadaşın istiyor senden kopyayı, verecek misin, vermeyecek misin? Sadakat mı adalet mi? Hangisini seçeceksin? Bu bir ödünleşim, *tradeoff* durumu. Bazı insanlar adalete daha çok önem veriyor, bazı insanlar sadakate daha çok önem veriyor. Bunlar ahlaki temel farklılıkları sonradan birikerek farklı ideolojilere dönüşüyor.

YN: Biz de diyoruz ki mesela; adalet hiçbir zaman sadakatten bağımsız olarak kurulamaz o zaman...

OY: Biz onu ampirik olarak inceliyoruz. Bu cevap bizde net yok. Anlatabiliyor muyum? Bu bir ampirik sorun çünkü.

YN: Evet, evet. Peki çok teşekkür ederim vakit ayırdığınız için. Çok keyifli oldu, umarım konuşmaya devam ederiz başka mecralarda bu konuları diyeyim. Çok, çok teşekkürler.

OY: Biz de teşekkür ederiz davetiniz için.

SA: Teşekkür ederiz, sağ olun davet için.

